

DOCUMENTAR

BIBLIOTECA SAVANTULUI NICOLAE IORGA (I)

CONSTANTIN ȘERBAN

Introducere. Bibliotecile mai mari sau mai mici particulare și de instituții culturale, dar renumite atât prin fondul de carte prețios pe care-l cuprind cât și prin locul pe care posesorul lor — în cazul celor particulare — l-a ocupat în viața culturală a epocii în care acesta a trăit s-au aflat întodeauna în atenția specialiștilor biblioteconomiști și istoriei¹.

În cazul bibliotecii lui Nicolae Iorga se eunose, de dată relativ recentă, numai câteva lucrări de proporții modeste, menite mai mult să semnaleze existența acestui valoros depozit de carte de istorie, dar și de literatură, să arate condițiile istorice ale constituirii lui, să scoată în evidență importanța acestor de mii de volume din rafturile sale și să sublinieze pasiunea de bibliofil a fostului ei posesor².

Iată o bibliografie selectivă privind studiile publicate în ultimele decenii asupra unor biblioteci particulare: P. Teodor, *Două biblioteci particulare românești de la sfârșitul sec. XVIII*, în „Studii și cercetări de bibliologie”, mai departe S.C.B., II, 1957, p. 261—268; Idem, *Biblioteca lui Timotei Cipariu*, în „Tribuna” Cluj, 1957, Dan Simionescu, *Biblioteca unui umanist Mihail Kogălniceanu*, în „Călăuza bibliotecarilor”, 2/1959, p. 29—32; I. A. Popescu, *Răsfoind cărțile din biblioteca lui George Coșbuc*, în „Steaua”, 9/1959; Al. Dușu, *Biblioteca lui George Coșbuc date privitoare la lectura și cultura poetului*, în S.C.B., III, 1960, p. 181—208; Cornelia V. Papacostea, *O bibliotecă din Moldova la începutul sec. XIX*, *Biblioteca de la Sîlnca*, în S.C.B., V, 1963, p. 215—220; C. Dima Drăgan, *Biblioteca unui umanist român Constantin Cantacuzino stolnicul*, București, 1967, 405 p.; H. Nestorescu, *Contribuții la reconstituirea bibliotecii lui Nicolae Bălcescu*, în „Revista bibliotecilor”, 8/1967, p. 483—485; N. I. Simachi, *Biblioteca lui Ion Heliade Rădulescu*, în „Revista bibliotecilor”, 6/1968, p. 359—361; E. Manu, *Biblioteca lui Ion Minulescu*, în „Revista bibliotecilor”, 9/1968, p. 553—555; S. Jako, *Formarea bibliotecii lui Timotei Cipariu, înainte de 1848*, în „Revista bibliotecilor”, 11/1968, p. 671—675; E. Manu, *Biblioteca lui George Călinescu*, în „Revista bibliotecilor”, 7 1969, p. 433—435; I. Cojocaru, *Câteva date privitoare la biblioteca lui Teodor Diamant*, în S.C.B., IX, 1969, p. 203—208; M. Caratașu, C. Dima Drăgan, *Un catalog necunoscut al bibliotecii domnitorului Constantin Brîncoveanu*, în S.C.B., IX, 1969, p. 209—218; Al. Zub., A. D. Xenopol și lumea bibliotecii sale, în „Revista bibliotecilor”, nr. 5/1970, p. 300—304; C. Dima Drăgan, *Biblioteca lui Ion Creangă*, în „Revista bibliotecilor”, 11—12/1970, p. 720—726; P. Păltinea, C. Badic, *Biblioteca lui C. Z. Buzdugan din Galați*, în „Revista bibliotecilor”, 2 1972, p. 100—103; Gh. Maxim, *Biblioteca unui vechi militant al mișcării comuniste, Gogu-Rădulescu Cumpăna*, în „Revista bibliotecilor 11/1972, p. 673—675; M. Caratașu, *Știi noi despre biblioteca poetului N. Văcărescu*, în „Revista bibliotecilor”, 9 1973, p. 539—541; C. Papacostea, *Catalogul bibliotecii de la Sîlnca*, în S.C.B. XIII, 1974, p. 155—170; Al. Zub., *Însemnări despre a doua bibliotecă a lui Mihail Kogălniceanu*, în S.C.B., XIII, 1974, p. 181—188.

² B. Theodorescu, *Nicolae Iorga și biblioteca*, în „Studii și cercetări de documentare și bibliologie”, 2/1965, p. 163—170; Idem *Nicolae Iorga și educația marelui*, București, 1967, vezi. cap. Nicolae Iorga și biblioteca; P. Simionescu, *Un mare iubitor al cărții, istoricul Nicolae Iorga*, în „Revista bibliotecilor”, 7/1967, p. 417—420;

L. Bucșenescu Vulcu, *Un istoric al Bibliotecii Institutului de istorie „N. Iorga”*, București, 1976, 39 p. dactilo.

Constantin Șerban, Mariana Mihăilescu, *Despre catalogul de carte rară de la Biblioteca Institutului de istorie „N. Iorga”, Cercetări preliminare*, comunicare la Sesiunea de comunicări pe teme de bibliologie și biblioteconomie, București, 26—27 oct. 1984 (în mss.).

Mariana Mihăilescu, *Biblioteca unui mare cărturar Nicolae Iorga* comunicare prezentată la Sesiunea științifică „Valori bibliofile”, VII din patrimoniul cultural național, cercetare și valorificare, mai 1985, (în mss).

„Revista istorică”, tom II, nr. 1—2, p. 85—97, 1991

Pornind de la aceste investigații preliminare, de orientare generală asupra temei, ne propunem în cele ce urmează să elaborăm un studiu mai amplu și mai sistematic asupra acestei biblioteci, care să oglindească mai pregnant eforturile depuse de savant de-alungul întregii sale vieți, pentru a pune bazele unei biblioteci personale, cu un anumit profil, — pe măsura concepțiilor sale în ceea ce privește orizontul științific al istoricului din epoca contemporană — și unică în țara noastră prin numărul volumelor și mai ales prin diversitatea conținutului acestora. În acest scop s-au impus de la sine pe de o parte cercetări asupra vieții și activității științifice a acestuia, care a fost una din cele mai reprezentative personalități ale științei românești în general și a celei istorice în special, cinstită cum se cuvine și pe plan mondial la sfârșitul secolului trecut și în primele decenii ale secolului nostru. În același scop am considerat că era necesar să cunoaștem în mod nemijlocit prețiosul fond de carte de peste 50 000 volume, care alcătuiesc acest valoros instrument de cercetare istorică, aflat de mai multe decenii la îndemina specialiștilor din țară și de peste hotare.

În această parte a cercetării noastre însă am întâmpinat unele greutăți în operația de identificare a cărților din fondul bibliotecii personale a savantului, deoarece, poate puțin știu, că după dispariția marelui istoric s-au mai alăturat acesteia și alte fonduri de carte, într-un concurs de împrejurări, în concordanță cu evenimentele istorice din ultimele cinci decenii pe care le-a cunoscut poporul nostru.

Astfel pe baza materialelor din arhiva Bibliotecii Institutului de istorie „N. Iorga” în componența căreia se află azi înglobată biblioteca personală a savantului, am constatat mai întâi inexistența unui inventar general și mai ales a unui registru topografic al cărților achiziționate de Nicolae Iorga până la dispariția sa în toamna anului 1940. Apoi, transferarea acestei biblioteci după 1948 la Biblioteca Academiei până în 1959 când a devenit o unitate independentă. De asemenea rezultă din aceleași materiale documentare că în 1959, de când există un registru topografic, biblioteca personală a marelui istoric a fost amestecată cu alte fonduri de carte provenite din mai multe părți. Așa de ex. în 1931 a fost achiziționată de marele istoric biblioteca bizantinistului german A. Heisenberg³ iar în primăvara anului 1940 a primit numeroase cărți în limba slavă și rusă din unele instituții de cultură din teritoriul dintre Prut și Nistru⁴. La acestea s-au mai adăugat apoi biblioteca institutului de Turcologie din Iași creată în 1939/1940 și desființată în 1948⁵, biblioteca Institutului de Studii și Cercetări Balcanice (creată în 1938 și desființată în 1947), apoi biblioteca I. C. Brătianu, bibliotecile lui D. A. Sturdza, C. C. Giurescu, biblioteca Casei române din Venetia (creată de N. Iorga în 1930 și desființată în 1948), cu unele donații provenite de la Casa Școalelor, de la Casa Bisericii, de la Comisia Monumentelor Istorice⁶, ca și cele de la Biblioteca Academiei. În fine cu cele donate de direcția Institutului de istorie „N. Iorga” și cele elaborate de membrii acestui Institut după 1948.

În privința identificării acestui fond de bază ne-am călăuzit după anumite criterii și după anumite însemnări existente chiar pe filele cărților. Așa de ex. toate cărțile care poartă eticheta I.I.U. provin din Biblioteca Institutului de Istorie Universală, deci biblioteca savantului apoi cele cu ștampilele Bibliotecii N. Iorga, Biblioteca Universitară N. Iorga, cele care au notele numărul raftului cu cifre romane și nr. cărții cu cifre arabe de ex. XXX 21, cele care poartă autograful lui N. Iorga din tinerețe simplu Iorga⁷, sau ex libris N. Iorga⁸, sau ex meis libris N. Iorga⁹, sau semnătura copiilor marelui istoric Florica N. Iorga¹⁰ Mircea N. Iorga¹¹, Madeleine N. Iorga¹², în fine sînt cîteva cărți ale savantului cu dedicație

³ B. Theodorescu, *Nicolae Iorga, 1871—1940*, București, 1976, p. 105.

⁴ L. Bucșenescu Vulcu, *op. cit.*, p. 18—19.

⁵ După mărturia prof. Mihail Guboglu, fost reputat turcolog la Universitatea din București.

⁶ L. Bucșenescu, Vulcu, *op. cit.*, p. 18—19.

⁷ Vezi Cicero, *Opere de inventione Rhetorica libri I*, Lipsiae 1849, I 630; M. Renier, *Idyllies choisis de Theocrate*, Paris 1847, I 1065 G.

⁸ G. Steinhäusen, *Kulturgeschichte der Deutschen*, Leipzig, 1906, I 969 G.

⁹ Pomponius Mela, *De situ orbis libri III*, Viennae, 1807, I 2489 G.

¹⁰ F. M. Dostolevski, *Crime et chatiment*, Paris, s.a., I 5195 G.

¹¹ A. Manzoni, *Promessi sposi*, Milano, 1880 I, 1064 G.

A. Lamartine, *Recueils poétiques*, Paris, 1863, I 946 G.

¹² Chapelot, Bouchez Hocdè, *Morceaux choisis à l'usage des classes préparatoires*, Paris, 1905, I 790 G.

pentru unii din colegii săi care n-au fost expediate destinatarilor¹³. Tot în biblioteca personală a lui N. Iorga sînt și acele cărți primite de acesta de la autorii lor cu dedicație, al căror număr este cu mii¹⁴.

I. CONSTITUIREA BIBLIOTECII

Începuturile acestei biblioteci pe cît sînt de îndepărtate, de peste un secol, pe atît ne apar cît se poate de vag conturate în mărturiile vremii. În urmă cu aproape 70 de ani savantul a făcut primele declarații în public în legătură cu pasiunea sa pentru cărți și mai ales cu dorința sa neîfărmurită de a-și constitui o bibliotecă personală¹⁵. Ulterior în perioada interbelică din alte declarații¹⁶, dar mai ales din amintirile scrise la vîrstă destul de înaintată, și surprinse în paginile cunoscutei sale opere cu caracter autobiografic *O viață de om așa cum a fost*¹⁷, redactată în condiții cu totul neobișnuite, reies alte amănunte în legătură tot cu pasiunea sa pentru carte și pentru strîngerea ei în cadrul unei biblioteci¹⁸. Astfel rezultă că încă din anii copilăriei el ar fi căpătat primele cărți de la un obișnuit al casei familiei sale, cuconu Alecu Cănanău din Verești și anume: *Cronicile României sau Letopiseșele Moldovei și Valahiei*¹⁹ și *Răpirea Bucovinei*²⁰, ambele aparținînd istoricului Mihail Kogălniceanu, calificat de savant ca „introducătorul meu în trecutul Moldovei”²¹. Foarte curînd la acestea s-au adăugat un apreciabil număr de cărți dobîndit de la tatăl său Nicu Iorga, avocatul librărilor Petrinii din Iași, care la lichidarea prăvăliei clientului său, ajuns probabil în pragul falimentului, a primit drept plată pentru serviciile sale cărți în loc de bani. Aceste cărți venite așa dar „în bloc” în casa părinților săi, care aveau să pună bazele unei mici biblioteci adăpostită o vreme de cîteva etajere, erau „frumoase cărți franceze din ediția Calman Levy, avînd flori în relief pe legăturile lor multicolore”²². Conținutul acestor cărți era foarte variat.

¹³ De ex. cartea *Documente românești din arhivele Bistriței* partea I—II, București, 1899-1900 cu dedicație pentru D. Sturza, I 1107 L. Cartea *Schișe din literatura română* vol. I—II Iași, s.a. cu dedicație pentru Emile Picot, I 1108 L.

¹⁴ Ar fi interesant un catalog al cărților primite de savant cu dedicație de la toți cei care-l apreciau încă de pe băncile liceului.

¹⁵ N. Iorga, *Cîteva cuvinte de mulțumire*, note stenografiate de H. Stahl după cuvîntarea savantului adresată unor prieteni care în 1919 i-au făcut în dar o locuință pentru el și pentru bibliotecă sa vezi „Neamul românesc”, 21, 25, 27 decembrie 1919.

¹⁶ Buletinul cărții 12—16/1923, p. 245.

¹⁷ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. I—III, București, 1934, I. Copilăria și tinerețea, 319 p.; II, Lupta, 315 p.; III, Spre înseninare, 256 p. ultima ediție, N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, ed. îngrijită de Valeriu Răpeanu, și Sanda Răpeanu București, 1984, 824 p.

¹⁸ B. Theodorescu, unul din cei mai competenți biografi și apropiat colaborator al marelui istoric, afirmă că N. Iorga ar fi scris această operă *Povestea vieții sale* de circa 1000 pagini în numai trei săptămîni în vara anului 1933 „Cele o mie de pagini pline de vibrația celui mai curat suflet și a înțelepciunii celei mai luminate minți rămîn ca una din cele mai impresionante opere din literatura română” vezi B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*, București, 1968, p. 356 vezi și alte opinii privind această operă semnate de istoricii literari: Șerban Cioculescu, Tudor Vianu, N. Balotă și Zoe Dumitrescu Bușulenga în vol. *Nicolae Iorga*, Antologie, prefață, tabel cronologic și bibliografie de E. I. Mihăilescu, București, 1979, respectiv p. 229-248, 249—261, 262—274, 315—332, 350—356 în Biblioteca critică, precum și Valeriu Răpeanu, *Studiu introductiv* la opera lui N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, București, 1984, p. V—LIX.

¹⁹ M. Kogălniceanu, *Cronicele României sau Letopiseșele Moldaviei și Vlahiei*, București, 1872—1874, 3 vol. ediție 2.

²⁰ M. Kogălniceanu, *Răpirea Bucovinei după documente autentice 7 mai/25 apr. 1775*, București, 1875, XXI + 75 p. cartea nu se mai află în biblioteca savantului.

²¹ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, București, 1984, p. 11.

²² *Idem*, p. 11.

Lângă unele cărți de călătorii în lumea largă se aflau operele unor cunoscuți scriitori francezi din secolul trecut ca George Sand, J. H. Champfleury, Victor Hugo, Em. Souvestre, A. Lamartine²³ dar și ale unor scriitori englezi din secolele XVIII și XIX²⁴.

Ulterior la această mică bibliotecă se vor mai adăuga și cărți românești, cu un conținut mai deosebit, care au însuflețit imaginația tânărului N. Iorga, atunci de 13 ani, și i-au mai sporit curajul pentru a înfrunta cu mai multă bărbăție marile greutăți materiale ale vieții. Este vorba de acelea scrise de N. D. Popescu, cel care a scos din anonim figurile mai multor haiduci români de la începutul secolului al XIX-lea, ca Iancu Jianu, Tunsu, Miul²⁵ și care a mai alcătuit și o culegere de cintece de lume „noi și vechi” destinată unei categorii largi de cititori, intitulată „Dorul inimii”²⁶, printre autorii cuprinși în această antologie, aflându-se la loc de cinste Gr. Alecdrestu, Vasile Alecsandri, C. Negruzzi, Cezar Boliac, Vasile Cîrlova, Dimitrie Bolintineanu ș.a.

În anii adolescenței lui N. Iorga, mica bibliotecă de familie, care a fost nucleul bibliotecii de mai târziu a savantului, a sporit pe mai multe căi în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. După mărturiile sale, în 1881 pe cînd era încă elev în clasa a IV-a de liceu, aflat în vacanță la Roman, la Emanoil Arghiropol, unchiul său după mamă, el a cumpărat mai multe cărți „din risipa vechilor biblioteci boierești pe care cu mîndrie le puteam numi ale mele”²⁷. Se spune că banii cu care le-a achiziționat ar fi provenit din meditațiile pe care le-a dat în acest scop²⁸. Tot în această vreme N. Iorga a moștenit cărți de la rude apropiate de la Ioanidi, unchiul său după tată, de la Costache Iorga bunicul său, pe care le-a păstrat pînă tîrziu spre sfîrșitul vieții²⁹. De cărți dăruite s-a mai bucurat viitorul savant și din partea unora din profesorii săi de ex. pe cînd era elev în clasa a V-a la liceul „A. Treboniu Laurian” din Botoșani în 1885 profesorul Em. Leonescu i-a dăruit o ediție g rmană a operei lui Herodot drept răsplată că la prima lecție de limbă greacă a făcut singur traducerea din această carte³⁰. La aceasta se mai adaugă cele primite ca premiu pentru succesele obținute la învățătură cum ar fi *Viața mitropolitului Veniamin Costache*³¹ și *Dicționarul* lui Frunzescu³². Dar tînrul N. Iorga ca elev el însuși a trebuit să-și cumpere cărți pentru școală care

²³ În amintirile sale savantul nu dă o listă a acestor cărți ci indică ici și colo fie conținutul lor fie autorii lor sau numai titlul operelor lor ceea ce îngreunează alcătuirea unui catalog al acestei mici biblioteci de familie. În 1933 savantul și le mai amîntea și chiar ar fi putut face lista lor „pot face lista lor și acum deși au trecut de atunci atîta vreme”. Idem, p. 11; Din păcate cele mai multe din ele s-au pierdut fiind vîndute pe cînd N. Iorga se afla la studii la Iași „cărți de mult vîndute în lipsa mea la școală” Idem, p. 11. În prezent în biblioteca savantului sînt multe din aceste cărți, unele de atunci, altele achiziționate ulterior de aceasta de ex. I. H. Champfleury, *Chien-Caillou*, Paris, 1860 Idem *Les Souffrances du prof. Delleil*, Paris, 1857; Em. Souvestre, *Le mémorial de famille*, Paris, 1859.

²⁴ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 13.

²⁵ N. D. Popescu, *Iancu Jianu, căpitanul de haiduci*, București, 1881, Idem, *O pagină din epoca fanariofilor, Miulu haiducul* București, 1881, Idem, *Tunsul haiducul*, București, 1881; N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, I, București, 1984, p. 13—14.

²⁶ N. D. Popescu, *Dorul inimii, o colecțiune de cîntece noi și vechi*, București, 1879; o altă ediție în 1889 în N. Iorga, *op. cit.*, I, p. 17.

²⁷ N. Iorga, *Drumuri și orașe din România*, București, 1904, p. 52.

²⁸ B. Theodorescu, *Nicolae Iorga și educația maselor*, București, 1967, p. 110 se afirmă că atunci viitorul savant era în clasa a II-a de liceu; Idem, *Biografia școlară a lui N. Iorga*, București, 1970, p. 24—25; Idem, *Nicolae Iorga, 1871—1940*, București, 1976, p. 16.

²⁹ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, București, 1984, p. 16, autorul menționează că erau cărți dintr-o bibliotecă franceză „destul de întinsă și variată”, printre cărți aflîndu-se și studii asupra marinei franceze; de la Ioanidi, soțul mătușii sale Zinca, sora tatălui său a primit poeziile editate de Petrini, de fapt, *Colecțiune de fabule române*, ed. 2, Iași, 1880, N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 36.

³⁰ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, București, 1984, p. 62; B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*, București, 1968, p. 32 probabil este cartea Herodot, *Historiarum libri IX*, Lipsiae, 1889.

³¹ A. Vizanti, *Veniamin Costaki mitropolit al Moldovei și Sucevei...*, Iași, 1881; N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 98 „il cunoscusem pe scriitor după o carte împărțită la premii!”.

³² D. Grunzescu, *Dicționarul topografic și statistic al României*, București, 1872, pe pagina de titlu are o însemnare, „2 iul. 1883 trimisă gratis de Dl. Ministru de interne la elev. Adresa Prof. N. 4822, și cu semnătura autografă a lui N. Iorga ca elev.

și azi se mai păstrează în vechea lui bibliotecă, cum ar fi cîteva gramatici pentru limbile greacă și latină³⁸, sau manuale de istorie de Duruy și Maspero³⁴. În felul acesta încetul cu încetul cartea a devenit pentru viitorul savant „prietenuțel cel mai bun al său, o viață întreagă și în ea a avut tot timpul cea mai mare încredere” cartea fiind pusă de el „la temelie oricărei culturi necesare atât poporului cît și statului”³⁵.

Astfel că pînă în 1886, cît timp a învățat la liceu la Botoșani, tînărul N. Iorga și-a alcătuit o bibliotecă în care cărțile aflate într-un număr apreciabil de mare peste o sută rînduite pe două policioare lîngă fereastră camerei sale, necesitau o anumită evidență. Din această vreme, el a început să-și numeroteze cărțile cu grije³⁶; este posibil să-și fi alcătuit și un catalog într-un registru, care din păcate nu s-a păstrat. În schimb au rămas însemnate pe unele cărți cifrele arabe din această numerotare, după cum reiese, din foaia de titlu a unei gramatici școlare de limbă latină³⁷.

Amintindu-și și de această perioadă a vieții sale N. Iorga menționa în 1933 în însemnările sale autobiografice unele cărți ale bibliotecii sale personale ca de ex. *Calendarul franco-român al lui Gh. Asachi*³⁸, *Cuvîntu către elevii școlii finutului Hotin* (Iași, 1855) al lui Alex. Hasdeu *Fabulele lui Nichitachi*³⁹, *Maeștrii mosaști de George Sand* (București, 1873); *Oalele Pascalului de M. Rîureanu* (București, 1869); *Rosariulu urmatu de musca*, de același autor (București, 1872); *Historia Graeca* a lui Xenofon (Lipsiae, 1872)⁴⁰. Pe lîngă acestea mai erau unele manuale școlare în limba franceză de ex. acela al lui G. Maspero, *Histoire ancienne des peuples de l'Orient* (Paris, 1876)⁴¹.

Aceiași pasiune pîntru a strînge cărți cumpărate sau dăruite pentru biblioteca sa personală l-a urmărit pe tînărul N. Iorga în anii de școală și la Iași, unde a terminat ultimele clase de liceu (1886—1888)⁴². În fosta capitală a Moldovei el a dobîndit cartea despre *Jeanne d'Arc* de Alfred Mame din Fours⁴³, primită în dar de la un anume Băjescu, după cum în contact cu ideile socialiste — prin intermediul pastorului englez Mayer și al clubului socialist pe care l-a frecventat — el a obținut ediția franceză a *Capitalului de Marx*, despre care a ținut și o conerință⁴⁴. De asemenea din venitul modest obținut de pe urma slujbe i de pedagog la un pension particular el a cumpărat noi cărți mai ales ale unor scriitori francezi ca Frederic Mistral, Alphonse Daudet etc.⁴⁵.

³⁸ *Gramatica latină*, s. 1. 1850; *Gramatica limbii latine*, Iași, 1883 cu însemnări pe pagini ale elevului Iorga; *Gramatica limbii eline* s.l.a. pe unele pagini profesorul a făcut traduceri cu creionul, iar prima soție a sa Maria Tasu și-a pus semnătura; un portret al viitorului savant este făcut de el însuși.

³⁴ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, I, p. 70.

³⁵ A. Sacerdoțeanu, *Nicolae Iorga despre carte și bibliotecă*, în S.C.B., XIII, 1974, p. 9.

³⁶ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 53 „cu ce grijă îmi numerotam volumele așezate pe două policioare lîngă fereastră...”

³⁷ Este vorba de o gramatică latină (s.l. 1850), purtînd numărul 97.

³⁸ În amintirile sale N. Iorga îi dă titlul de *Calendarul franco-român*, Bibl. Acad. ms. 3668 f. 54, vol. I; mai corect este „*Calendarul pentru români*” vezi G. Răduică, N. Răduică, vezi *Calendare și almanahuri românești 1731—1918*, București, 1981, p. 436, nr. 1204 (14).

³⁹ Carte neidentificată.

⁴⁰ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, I, p. 53—54.

⁴¹ *Idem*, I, p. 64, 70 „o am și acuma (este vorba de carte), nu e alta decît manualul pentru Universitate... al marelui egiptolog Maspero”, „manual pe care-l păstrăm cu sfințenie, al lui Maspero”.

⁴² B. Theodorescu, *Biografia școlară a lui N. Iorga*, București, 1970, p. 32—49.

⁴³ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 70.

⁴⁴ De fapt la Botoșani a luat legătură N. Iorga prima dată cu mișcarea socialistă, vezi B. Theodorescu, *N. Iorga și educația marelui*, București, 1967, p. 21; N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, I, p. 84, de aici (pe cînd se afla în Iași) m-am căpătat cu traducerea franceză în patru, pe două coloane, aspră și solemnă pe un cod al vieții nouă ce trebuie să fie a *Capitalului* lui Karl Marx”; B. Theodorescu, *Nicolae Iorga, 1871—1940*, București, 1976, p. 17.

⁴⁵ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost* p. 87, „dar o altă literatură pentru care risipeam ultimul franc al cîștigului meu”; *Idem*, p. 86.

Încă din această vreme pentru viitorul savant cartea achiziționată dar și cea lecturată, în prăvăliile diferiților librari și anticari din Iași, fie a lui Haimann, fie a lui Kupermann⁴⁶ devenise un mijloc de înălțare ameteitoare "până la adevărata beție a spiritului" menit să-i întregască cunoștințele în toate domeniile activității intelectuale și să dea temeinic cunoștințelor dobândite pe băncile școlii⁴⁷. Acestor cărți el le va închina în 1933 un adevărat „imn” cum nu mai întâlnim altul în literatura noastră⁴⁸. Iată acest imn: „O sfintele mele cărți mai bune și mai rele, pe care soarta prielnică mi le-a scos înainte, cit vă datoresc că sînt om, că sînt un om adevărat, ca oamenii din țările unde nu s-a întrerupt niciodată cultura și de aceea, cu toată lipsa unei averi, moștenită sau câștigată, cu cită nesfîrșită iubire, cu cită nesățioasă patimă v-am cules de pe toate drumurile din toate tristele colțuri ale părăsirii voastre din împrăștierea atitor furtuni și catastrofe casnice, pentru a face din voi, ce a lăsat mai prețios omenirea de pretutindeni și de oriunde în casa mea, deseori mutată, pină la permanența unui dar prietenesc⁴⁹, biserica celor patruzeci de mii de glasuri care înalță același imn peste marginile mbrții cui v-a scris, acelu mare și nobil sfînt martir totdeauna care e idealul uman”⁵⁰.

Așa se poate explica într-o anumită privință și graba cu care a continuat acesta studiile sale universitare la Facultatea de Litere de pe lingă Universitatea din Iași, în numai un an de zile (1888—1889), perioadă cînd el a cumpărat cu pasiune noi volume pentru biblioteca sa, cărți aparținînd unor scriitori clasici ruși ca de ex. Lev Tolstoi, Ivan Turgheniev, Feodor Dostoievski⁵¹.

În afară de cărțile pe care le cumpăra, viitorul savant și-a sporit biblioteca personală cu cele dobîndite fie ca premiu pentru succesele obținute de învățătură, fie drept dar de la profesorii său universitari sau de la unii scriitori cu renume din acea vreme în același semn de prețuire. De ex. se păstrează și azi în biblioteca sa o carte primită în dar cu dedicație de la istoricul A. D. Xenopol fostul său profesor la Universitate; este primul volum din *Istoria românilor din Dacia traiană* (Iași, 1888), purtînd însemnarea „iubitului meu elev N. Iorga, 14 martie 1890”⁵². De asemenea este interesantă dedicația pe care i-a scris-o I. L. Caragiale pe cartea sa *Năpasta*, dramă în două acte (București, 1890), drept apreciere pentru că elevul N. Iorga, publicase o recenzie asupra acestei cărți în revista „Arhiva” din Iași. Iată această dedicație „Criticului inteligent și conștiincios care a binevoit a citi înții *Năpasta* și a cugetat asupra ei înainte de a scrie asupra-i”⁵³. La vremea respectivă marele dramaturg aprecia nu numai discernămintul cu care tînrul său critic literar își spusese părerea despre opera sa dar și înalta pregătire științifică a acestuia dobîndită prin lecturile sale. Drept dovadă este cunoscută poezia scrisă de el în 1890⁵⁴ la adresa tînrului N. Iorga.

⁴⁶ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 87; B. Theodorescu, *Biografia școlară a lui N. Iorga*, București, 1970, p. 45; R. Șuțu, *Despre librari și librăriile vechi din Iași*, Iași, 1939, p. 70—72.

⁴⁷ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 88.

⁴⁸ B. Theodorescu, *Nicolae Iorga și educația muselor*, București, 1967, p. 9.

⁴⁹ În 1933 N. Iorga se referea la casa din Șoseaua Bonaparte, 8 dăruită lui, de niște prieteni în decembrie 1919.

⁵⁰ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost...*, p. 88.

⁵¹ *Idem*, p. 105—106, „Școala normală avea o bună bibliotecă și afară de cărțile pe care eu continuam să le cumpăr cu pasiune și care uneori cuprindeau atîta umanitate revelatoare ca ale lui Tolstoi *Război și pace*, *Ana Karenina*, *Cazicii* cu o lume întregă în ele așa de străină și corespunzînd totuși așa de mult cu ce e mai adînc și mai intim în sufletul fiecăruia, ale lui Turgheniev, cu vastele priveliști de țară ruscască și cu delicatele indicații de natură pline de răspundere, ca ale celui de al treilea mare rus Dostoievski cu dureri atît de grozave într-o atmosferă morală atît de tulburé”...

⁵² B. Theodorescu, *Scriori către N. Iorga*, București, 1972, p. 128. din 23 martie 1890, P. Fintînaru către N. Iorga.

⁵³ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 111; cartea i-a fost transmisă prin prof. P. Missir; interesant că I. L. Caragiale a dăruit același volum și lui C. Georgian, profesor la Botoșani, viitorul contracandidat al lui N. Iorga la postul de profesor universitar, cu dedicația „Amicului meu C. Georgian în semn de perfectă stimă, autorul”, vezi cartea la Bibl. Acad. cota I 17 680. B. Theodorescu, *Un concurs universitar celebru* (Nicolae Iorga), București, 1944, 148 p.

⁵⁴ Iată poezia „Toate cărțile din lume de cînd lumea cite au fost/Minunatul meu prieten le amoaștes pe de rost Tot ce mintea omenească pină astăzi a știut/În savantu-i cap de dascăl rîndesat și a-ncăput Biblioteca-i vestită-i așa plină, că-n zadar/ Am dori să mai încapă și un bibliotecar”/ vezi „Arhiva”, 1922, p. 168; B. Theodorescu, *Biografia școlară a lui N. Iorga* București, 1970, p. 66.

O importantă cotitură în istoria constituirii bibliotecii personale a lui N. Iorga a avut-o călătoria de studii a acestuia în Occident efectuată la mai puțin de un an de la obținerea diplomei de licențiat în Litere cu mențiunea „magna cum laude” la Universitatea din Iași⁵⁵.

Beneficiar al unei burse de studii la intervenția hotărâtoare a lui Alexandru Odobescu dar și cu sprijinul lui A. D. Xenopol și Șt. Virgolici, foștii săi profesori⁵⁶ și al lui V. Tasu, socrul său⁵⁷, președinte al Curții de Apel din Iași, tânărul N. Iorga a călătorit mai întâi în Franța în toamna anului 1890 unde în timpul studiilor pentru obținerea doctoratului s-a preocupat și de achiziționarea unui mare număr de cărți de specialitate pentru pregătirea sa științifică.

În privința condițiilor dar mai ales a mijloacelor materiale care i-au permis să cumpere cărți pentru biblioteca sa personală s-au păstrat două versiuni ambele aparținând savantului. Una din ele, din decembrie 1919, ne informează că odată ajuns la Paris el și-ar fi rezervat zilnic din veniturile sale⁵⁸ o sumă modestă de 80 de bani pentru a-și face bibliotecă⁵⁹. Alta din 1933 prin care aflăm că el și-ar fi rezervat zilnic o sumă de 20 de centime care putea fi amplificată, în cazuri excepționale, pînă la 500 centime sau cinci franci în același scop⁶⁰.

Cele două versiuni nu sînt contradictorii ci mai mult se completează una cu alta mai ales că a doua a fost făcută după o matură chibzuință și mai ales întregită și cu alte amănunte în legătură cu pasiunea sa pentru carte⁶¹, în general fie ea de știință sau de literatură dar și în legătură cu selecția riguroasă pe care o făcea, cu procedeele folosite menite să-i permită achiziționarea unui număr cit mai mare de cărți și cu cheltuieli cit mai mici. Așa de exemplu tânărul student aflat la studii la Paris și-a procurat aceste cărți de la anticarii care-și aveau dughenele pe cheiurile Senei; aceste cărți erau mult mai ieftine decît cele aflate în librării; mai mult ele erau deseori foarte valoroase prin vechimea și mai ales prin conținutul lor. „Neapărat, nu cumpăram (cărți) de la librării, ci de la anticarii de pe cheiuri, la care hazardul mă slujea cum nu puteți crede” mărturisea savantul mai tîrziu⁶². Pentru el timpul rezervat acestei preocupări devenise o adevărată plăcere intelectuală greu de înțeles de cei care nu sînt pasionați în această direcție. „Asigur că nu se pot găsi ușor pe lume plăceri ca aceia pe care o simțeam cînd, între nouă și unsprezece ceasuri de dimineața în aierul așa de viu totdeauna... luam pe rînd o lădiță după alta, la vînzătorii masculini și foarte adese ori femenini, pe care-i cunoșteam temeinic, căci de la această străbateră psihologică atîrna și prețurile ce se pot desbata”⁶³. „Prada seducătoare (adică volumele cumpărate) —

⁵⁵ A obținut examenul de licență în ianuarie 1899 și a plecat în octombrie acelaș an; B. Theodorescu, *Nicolae Iorga, 1871—1940*, București, 1976, p. 18—19.

⁵⁶ B. Theodorescu, *Scrisori către Nicolae Iorga*, București, 1972, p. 3 și nota 1 p. 4 și nota 3; I. E. Torouțiu, Gh. Cardaș, *Studii și documente de istorie literară*, I, București, 1931, p. 384; Șt. Vîrgolici către Iacob Negruzzi, 20 dec. 1889.

⁵⁷ La 3/15 aprilie 1890 N. Iorga s-a căsătorit cu Maria V. Tasu, B. Theodorescu, *Nicolae Iorga, 1871—1940*, București, 1976, p. 19.

⁵⁸ Bursa de studii de care a beneficiat N. Iorga era de 400 lei lunar, la care s-au mai adăugat 100 lei obținuți de la catedra sa de la Ploiești, unde fusese încadrat în 1890 ca profesor de latină și avea în loc un suplinitor, și 100 lei de la socrul său V. Tasu, B. Theodorescu, *Nicolae Iorga, 1871—1940*, București, 1976, p. 19.

⁵⁹ „Cînd am ajuns la Paris, am făcut bugetul meu zilnic, o sumă de 80 bani o destinăm pentru a-mi face bibliotecă. Se întimpla uneori să fie cartea mai scumpă decît 80 bani, în cazul acesta înaintam asupra zilei următoare; luam un avans. Și am izbutit”... în „Neamul Românesc” 25 decembrie 1919 articolul *Cîteva cuvinte de mulțămire*.

⁶⁰ „După citirea ziarelor... luam în cercetare cheiurile, unde era comora cărților pentru a căror cumpărare îmi rezervasem importanta sumă zilnică de douăzeci de centime păstrîndu-mi însă dreptul de a mă împrumuta în cazuri excepționale din bugetul zilei următoare cu sume care puteau să se ridice pînă la unul, doi și chiar cinci franci cea mai multă jertfă pe care puteau s-o pretindă operele de bibliofil în cea mai frumoasă legătură sau publicațiile rare” N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, I, p. 218.

⁶¹ Vezi pentru aceasta Șerban Cioculescu, *Nicolae Iorga și cartea*, în „Revista bibliotecilor”, 6/1971, p. 356—358.

⁶² „Neamul Românesc”, 25 decembrie 1919 în *Cîteva cuvinte de mulțămire*; despre cumpărarea de carte la Paris de pe cheiuri amintește și D. Evolceanu, într-o scrisoare către N. Iorga din 8/20 mai 1891, vezi B. Theodorescu, *Scrisori către N. Iorga*, vol. I, București, 1972, p. 108.

⁶³ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 138.

continua savantul în amintirile sale din 1933 — o ducem cu voluptate acasă, și ea merita toată această vădure de bucurie, căci de cele mai multe ori era în adevăr de valoare. Se puteau achiziționa pe atunci, în ciuda sfaturilor date de librării de la spate, pentru prețuri foarte mici, cărți din cele mai folositoare și mai pline de atracție. În special cele în limbi străine, cu cărțile germane neapărat în frunte, nu se bucurau de nici o trecere și se îmbiau pe nimic⁶⁴, de unde pentru mine și avantajul de a mă adînci în cunoașterea acestor limbi⁶⁵ pentru a trage tot folosul din cumpărăturile mele, care se ridicau din ce în ce mai mult, cu sutele, cu miile, ca o movilă, într-un colț al odăii de culcare⁶⁶, după ce fuseseră foilețate voluptuos în seara liberă de muncă și scutită de grije a cui nu duce nici o răspundere și nu poartă nici o luptă⁶⁷.

Tot acest tezaur intelectual cuprins în cărțile achiziționate i-au sporit viitorului savant încrederea în propria-i ființă cu privire la menirea sa în viață și mai ales la drumul pe cărările științei pe care pășise cu atîta pasiune și avînt⁶⁸.

Cum era și firesc în acest timp a continuat sporirea bibliotecii sale personale cu cărțile primite în dar de la colegii din țară și de peste hotare, de la cunoscuți și prieteni. Așa de ex. marele filolog B. P. Hașdeu i-a dăruit opera postumă a fiicei saie Iulia tipărită în trei volume la Paris în vederea prezentării acesteia într-un periodic de specialitate⁶⁹. Tot așa A. D. Xenopol a continuat să-i trimită și celelalte volume din sinteza *Istoria românilor din Dacia traiană* apărută între timp⁷⁰, de la N. Xenopol, fratele istoricului⁷¹, de la socrul său V. Tasu⁷².

Aflat la Paris N. Iorga a primit în dar de la O. Rieman, maître de conférence la Ecole normale supérieure și la Ecole pratique des Hautes Etudes, cartea *Sintexa latină* cu o interesantă dedicație „A Mr. N. Iorga temoignage de ma vive admiration et parce qu'il dignus dignus est intrare in noster docto corpore”⁷³.

De asemenea N. Iorga și-a mai procurat în acest timp cărți din Anglia prin prietenul său D. Evolveanu⁷⁴ pe timpul cit s-a aflat pentru scurtă vreme din nou în țară dar și de el

⁶⁴ Savantul se referă la faptul că relațiile politice franco-germane la acea dată nu erau amicale mai ales după războiul franco-prusac din 1870—1871.

⁶⁵ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 138; B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*, București, 1968, p. 18.

⁶⁶ În locuința sa de la Paris din rue du Cardinal Lemoine, poseda în cele două odăi de la etajul 2 pe lângă alt mobilier și o bibliotecă N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 130.

⁶⁷ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 138; vezi și I. E. Torouțiu, Gh. Cardaș, *Studii și documente de istorie literară*, I, București, 1931, p. 384, Șt. Vărgolici către Iacob Negruzzi, 20 dec. 1889.

⁶⁸ „Ceea ce m-a întărit în lupta, pentru ridicarea culturală a poporului român” a fost glasul care ieșea din cărțile acestea care nu m-au înșelat niciodată mi-au vorbit totdeauna cu răbdarea cu care poți îndeplini lucruri omenești durabile și mi-au dat conștiința de un ideal pe care intradevăr nimic în lume nu l-a putut birui” în „Neamul Românesc”, 25 dec. 1919, *Cîteva cuvinte de mulțămire*.

⁶⁹ Este vorba de *Œuvres posthumes*, Paris, 1889-1890, 3 vol., vezi N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 121.

⁷⁰ B. Theodorescu, *Scrisori către N. Iorga*, vol. I, p. 6 și nota 8; lucrarea a fost recenzată de N. Iorga în „Revue Historique”, 1893, III, p. 153—159.

⁷¹ Romanul *Brazi și putregai, moravuri provinciale*, ed. 3-a, București, 1893, recenzată apoi în „Timpul 39/1893, p. 20, B. Theodorescu, *Scrisori către N. Iorga*, I, p. 6 și nota 7.

⁷² B. Theodorescu, *Scrisori către N. Iorga*, I, p. 92 e vorba de cartea I. Eliade, *Scrisori din exil*, București, 1891.

⁷³ O. Rieman, *Sintaxe latine d'après les principes de la grammaire historique*, Paris, 1890, vezi Bibl. N. Iorga, I 6213 G.

⁷⁴ Este vorba de cărți de literatură aparținînd unor scriitori englezi și americani de ex. poemele lui W. Longfellow, *Latest Poems*, London, 1890 (1616 G.), poeziile lui E. B. Barrett, *Poems*, London, 1889 (1618 G.), ale lui W. Carleton, *Farm Ballads*, London 1891 (1614 G.), dar și biografiile unor personalități istorice de ex. *History of Frederick II of Prussia*, London, 1888 (1573 G.), *Life of Fr. Schiller*, London, 1888, (1575 G.), *The Early Kings of Norway*, London, 1889 (1577 G.), toate aparținînd scriitorului englez R. Carlyle; tot așa O. Cromwell, *Letters and speech s with elucidations by Th. Carlyle*, London, 1888 (1570 G.).

personal pe cînd s-a aflat la studii de documentare în această țară⁷⁵ prin intermediul cărora avea să declare mai târziu că „prin ele am pătruns înțiași dată... într-o literatură cu mult mai originală, mai adîncă, mai omenească, plină de umor și de lacrimi”⁷⁶.

Achiziția de cărți a fost continuată de N. Iorga și pe timpul călătoriei sale de studii în Italia în primăvara anului 1894. Aflat în trecere la Torino el comunica într-o scrisoare soției sale Maria cumpărarea de cărți în valoare de trei lei și o avertiza că în caz că va mai primi și alți bani din țară, va continua achiziția de cărți⁷⁷. În toamna anului 1894 N. Iorga s-a întors din prima sa mare călătorie de studii în câteva țări din Occident, aducînd cu sine 10 000 cărți procurate pentru biblioteca sa personală. Ele se adăugau la mai multe alte geamantane pline cu copii după documente privind istoria țării sale⁷⁸.

După revenirea în țară, marele istoric a continuat să îmbogățească fondul de carte ce posedea, prin noi achiziții, făcute de la anticarii din București ale căror prăvălii la început dispersate prin străzile din centrul orașului aveau să fie, datorită lui, întrunite într-un și gurloc într-o clădire anume construită numită „Casa anticarilor” de lângă Vama Poștii⁷⁹. Anticarii din țară și străinătate precum și colegii și prietenii săi, cu care savantul a întreținut o strînsă legătură directă, și indirectă prin diferite emisari de ai săi sau prin scrisori, îi procurau periodic cărțile pe care acesta le solicita⁸⁰. Unul din biografii savantului povestește cum întreținea legătura cu un anticar priceput din Veneția pe nume Rigatieri a cărei prăvălie se afla lângă „Ponte di ferro”; era la începutul meseriei sale, tînăr ca Iorga. Între cei doi pasionați ai cărții, fiecare în felul său, s-a legat o prietenie... anticarul alerga prin toată Veneția să procure tînărului ocupat cărțile cerute. De atunci de cîte ori Iorga trecea prin

⁷⁵ S-a aflat în Anglia, la Londra și Oxford în primăvara anului 1892 vezi B. Theodorescu, *Nicolae Iorga, 1871—1940*, București, 1976, p. 20.

⁷⁶ Vezi N. Iorga, *Ce datorăm cărții engleze*, Vălenii de Munte, 1938, p. 9. B. Theodorescu, *Scrisori către N. Iorga, I*, p. 583, *Idem, Nicolae Iorga, 1871—1940*, București, 1976, p. 22; vezi și Bibl. Acad. secția mss. corespondența lui N. Iorga, mapa din anul 1894.

⁷⁷ „Martie 1894 și dacă au mai venit mulți bani la Milan eu... mai am zău”.

⁷⁸ B. Theodorescu, *Nicolae Iorga, 1871—1940*, București, 1976, p. 23; Bianca Valota Cavallotti, *Nicola Iorga, Napoli, 1977*, p. 42, nota 44; B. Theodorescu, *Nicolae Iorga și biblioteca în „Studii și cercetări de documentare și bibliologie”*, 2/1965, p. 164.

⁷⁹ Se afla de fapt în spatele renumitului Hotel de France azi dărîmat, vezi George Costescu, *Bucureștii vechiului regal*, București, 1944, p. 234.

⁸⁰ Mai întii ne referim la cei care-i procurau cărți din străinătate. În 1894 Pompiliu Eliade îi trimitea din Paris *Bibliografa lui Monod* și cîteva volume din sinteza lui E. Lavissee *Histoire generale* vezi B. Theodorescu, *Scrisori către N. Iorga, I*, p. 174; în 1897 D. A. Teodoru îi scria din Paris dacă a primit cartea lui Ch. Langlois și Ch. Seignobos, *Introduction aux etudes historiques*, Paris, 1887; *Idem, I*, p. 152; în 1898 anticarul Leon Revai din Budapesta expedia cărți și periodice de specialitate în limba maghiară (cartea lui Szilagyi, 3 fascicule din Törtenelem itar din 1897 și cartea lui Szadecky), *Idem*, p. 502; în anii 1899—1901 anticarul francez Ernest Leroux îi scria din Paris despre cărțile trimise. *Idem I*, p. 492—493; în 1900 îi trimitea cărți din Genova Gaetano Irisoni secretar la Socetă Ligura di Storia Patria-Genova, *Idem I*, p. 502—503; tot în 1900 îi trimitea cartea *La Suède, son peuple et son industrie* W. Mhunquist, secretarul general al Comisiei Regale a Suediei pentru expoziția universală din 1900, *Idem I*, p. 512—513; în 1900 îi trimitea din Berlin prof. R. Röhricht, *Idem, I*, p. 572—573; în anii 1900—1901 îi scria din Paris din nou D. A. Teodoru dacă a primit cărțile trimise de unii librari parizieni, *Idem I*, p. 383—384; în 1901 tot D. A. Teodoru îi scria din Paris că Sextil Pușcariu ar fi fost la librarul anticar E. Leroux pentru a-i procura cărți *Idem I*, p. 159; în 1901 Horatio Brown îi trimitea din Veneția *Calendarele și Presa venețiană*, *Idem, I*, p. 504—505 de asemenea în 1894 N. Iorga cerea lui Arthur Maxime Chuquet profesor la Ecole Normale Superieure cărți privind secolele XIV—XV vezi N. Iorga *Corespondența*, I, p. 310. Vezi scrisorile savantului către unii colegi și prieteni din țară de ex. lui N. Apostol în 1907 să-i procure cartea Melhisedec Ștefănescu, *Inscripțiile bisericilor armenesti din Moldova*, (Anal. Acad. Române, tom. IV, secția 2, 1881—1882 în N. Iorga, *Corespondență*, I, p. 55; lui C. Basarab Brîncoveanu îi solicita în 1905 să-i procure cartea lui A. C. Stourdza, *Constantin Brîncoveanu, prince de Valachie, son regne et son époque*, Paris, 1915 o carte rară azi numai în biblioteca savantului, *Idem*, p. 83; lui Marcu Beza în 1921 să-i aducă 35 volume împrumutate prof. M. Gaster, *Idem*, p. 110 111; lui Ion Bogdan în 1906 să-i dea cartea lui Al. Ștefulescu, *Istoria Tg. Jiului*, Tg. Jiu, 1906, *Idem*, p. 183.

Veneția își căuta prietenul anticar, unde afla, puse de o parte, cărți despre România și țările balcanice. Timp de o jumătate de secol — continuă biograful — Rigatieri tatăl, apoi și fiul nu l-au trădat și ce mare i-a fost bucuria când într-o zi pe pieptul său însăși Nicolae Iorga a prins o distincție oferită de statul român”⁸¹.

Printre anticarii bucureșteni, familiari marelui istoric erau frații Pach, care după mărturia prof. B. Theodorescu i-au procurat acestuia în special operele unor străini care au călătorit prin țările române în evul mediu și în epoca modernă și și-au tipărit impresiile lor de drum privind realitățile cunoscute, pe unde trecuseră cu diferite misiuni politice, diplomatice, economice, culturale. Același colaborator apropiat al savantului prezintă astfel scena surprinsă la Casa anticarilor din București într-o zi când însăși N. Iorga venise aici să viziteze prăvăliile pline de cărți în intenția de a cumpăra volumele de care avea nevoie. „Să fi văzut muntele de om cu cită ușurință ȧra treptele scării și cu cită pasiune se cufunda cu uitare de sine de tot, de timp și de cei din jurul său cerceta pretutindeni. Acolo sus cocoțat pe ultima treaptă citea carte de carte, pe una o arunca anticarului jos, luată deci pentru sine sau pentru anumite biblioteci cu care avea legătură; pe alta o cetea acolo, memorindu-o sau notindu-o în carnețelul său”⁸².

În perioada dinaintea de primul război mondial și în cea interbelică orice deplasare a savantului peste hotare în scopuri științifice era încheiată cu o nouă recoltă de cărți achiziționate pentru biblioteca sa personală. Deși savantul se bucura de un renume în rîndul anticarilor din diferite orașe și țări cu care se întâlnea periodic se întâmpla uneori să intre în prăvălia unuia pentru prima dată și care nu-l cunoștea și atunci se petrecea o scenă amuzantă asemănătoare aceleia povestită de biograful său B. Theodorescu într-un studiu consacrat pasiunii de bibliofil a lui N. Iorga. „În Elveția la Universitatea din Zürich ținu în 1930 o conferință, scrie acesta. A doua zi a mers la un anticar să cumpere cărți despre țările din răsăritul Europei. Acesta (adică anticarul) i-a oferit trei scrisori chiar de el (de savant) și anume *Geschichte des Osmanischen Reiches*, *Histoire des Etats balcaniques* și *Geschichte des Rumänische Volkes*. El, adică N. Iorga, a spus că nu-l interesează, anticarul s-a supărat la început, a luat cărțile înapoi i-a spus că i-a dat ce avea mai de preț asupra ȧrilor specificate și că-și cunoaște meseria. Când a aflat adevărul (că se afla în fața autorului cărților) anticarul, s-a bucurat și n-a primit nici un ban pentru cărțile alese de savant, drept recunoștință și cinstea de a fi primit în prăvălia sa pe savant”⁸³.

În felul acesta numărul volumelor din biblioteca personală a lui Nicolae Iorga a sporit vertiginos în perioada interbelică ele depășind numărul de 60 000 volume⁸⁴. Notăm faptul că în primele decenii ale secolului nostru marele istoric a început să doneze parte din cărțile sale unor instituții culturale din țară și de peste hotare. În 1907 a donat 3 000 volume pentru crearea bibliotecii școlare din Iași⁸⁵, în 1908 a donat 10 000 volume Ligii Culturale⁸⁶, în 1919 a expediat 5 000 cărți pentru Biblioteca Națională din Paris⁸⁷, tot el inzestrează cu cărți, biblioteca Școlii române din Paris, Fontenay-aux-Roses în 1921 iar în 1930 a donat cărți la Casa Romena din Veneția⁸⁸.

⁸¹ B. Theodorescu, *Nicolae Iorga și biblioteca* în „Studii și cercetări de documentare și bibliologie”, 2/1965, p. 165.

⁸² *Idem*, p. 164 autorul considera că marele istoric a scris cunoscuta sa operă *Istoria românilor prin călători* pe baza cărților procurate de la anticari de pretutindeni și a notelor pe care le scotea din citirea cărților în prăvăliile acestora. În 1934 N. Iorga scria „la anticarii Pach am găsit rarissime carte: *Măsurile obștești pentru regulile plutirii vaselor pe rtul Dunărea și pentru paza bunelor rîndueli în porturile Prințipatelor*, vezi „Revista istorică”, 1934, p. 98.

⁸³ B. Theodorescu, *Nicolae Iorga și biblioteca* în „Studii și cercetări de documentare și bibliologie”, 2/1965, p. 165.

⁸⁴ Bianca Valota Cavallotti, *op. cit.*, p. 149 nota 44.

⁸⁵ B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*, București, 1968, p. 47.

⁸⁶ *Idem*, p. 49.

⁸⁷ *Idem*, p. 74.

⁸⁸ B. Theodorescu, *Nicolae Iorga și biblioteca* în „Studii și cercetări de documentare și bibliologie”, 2/1965, p. 168-169; *Idem*, *Casa romena N. Iorga din Veneția*, în „Boabe de grîu”, 7/1930, p. 1; „Neamul românesc”, 85/1930 Casa noastră de la Veneția; N. Iorga, *Școala română din Roma*, în „Boabe de grîu” 3/1930, p. 147-151.

II. PEREGRINUL BIBLIOTECII

După întoarcerea de la studii din Occident în 27 septembrie 1894⁸⁹ și obținerea catedrei universitare la București⁹⁰ biblioteca savantului a cunoscut un adevărat peregrin în diferite case închiriate din capitala țării. Se știe că în 1894 acesta se stabilise în strada Sf. Voevozi 12⁹¹, în două camere și un antreu la parter, casa veche cu pod înalt și cu o cameră la etaj, accesul în ea făcându-se pe afară pe o scară de lemn.

Două luni mai târziu nevoia de un spațiu mai mare l-a obligat pe marele istoric, să se mute în strada Sculpturei (azi Ștefan Furtună) în același cartier din apropierea Bibliotecii Academiei Române. Amintindu-și de această locuință N. Iorga o prezintă în memoriile sale din 1933 în felul următor „Pe lângă biblioteca Academiei ce puțin lucru era pentru mine însăși săraca mea casă, unde cărasem mormanul de cărți găsite cu atita stăruință pe cheurile Parisului și care au stat, ani de zile înșirate pe simplele rafturi albe, abia geluite, ale unei căsuțe din strada care se zicea a Sculpturii pentru că se rătăcise acolo⁹² aruncat într-o curte⁹³ un „om de piatră” o mitologică statuie. Gospodărie de student neaclimatit cu o altă viață — continuă acesta — în șirul de trei odăi, un antreu și o bucătărie pe care le închiria cizmarul de lux Daniel în fundul curții...”⁹⁴.

În toamna anului 1896 biblioteca lui N. Iorga avea să cunoască un alt adăpost, în str. Icoanei 64, într-un cartier bucureștean mărginaș⁹⁵. Noua locuință este descrisă de savant în cuvinte care rămase în amintirile sale sînt însoțite de o notă de adevărată desnadejde „mergeam tocmai în fundul străzii Icoanei, lângă rampa de gunoaie care aromia mahalaua într-un șir de odăițe joase, cu ferestrele către ulicioara care se chema mîndru strada Orientului și unde veneau aburii de cîrciumă, strigăte de bețivi și cîte un tîlhar care, supt pretextul că-mi aduce telegrame neexistente, ciocănea în mijlocul nopții la geamul de la intrare...”⁹⁶. În aceste odăițe joase cărțile căpțuseau pereții lor lipsindu-le de prea multă mobilă⁹⁷. Iată o descriere a locuinței sale din str. Icoanei 64 făcută de prof. Remus Caracaș fostul său student în 1897 „Casa se compunea din trei camere, un antreu și dependințe, antreul despărțea camera de colț, de la stradă de celelalte două camere care veneau în dreptul antreului. În camera de la stradă era biroul de lucru și biblioteca profesorului cu rafturi care gemeau de cărți și de greutatea lor mijlocul rafturilor se lăsase puțin în jos”⁹⁸. Aici a stat biblioteca marelui istoric mai mulți ani pînă în primăvara anului 1900 cînd în împrejurări încă nelă-

⁸⁹ B. Theodorescu, *Nicolae Iorga, 1871—1940*, București, 1976, p. 23.

⁹⁰ B. Theodorescu, *Un concurs universitar celebru (Nicolae Iorga)*, București, 1944, 150 p.; atunci savantul a fost numit profesor suplinitor la Facultatea de Litere și filozofie.

⁹¹ B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*, București, 1968, p. 119 casa mai există și azi și are nr. 14 (I.A.L. 80427).

⁹² Statuia se află azi în curtea casei cu nr. 47.

⁹³ Casa ocupată de savant era la nr. 37 vezi N. Iorga, *Correspondența* vol. I, București, 1984, p. 310—311 două scrisori ale sale datate la această adresă 6 nov, 1894 și 16 martie 1896. Dar în *Anuarul general al României* din 1897—1898 în lista nominală a locatarilor din strada Sculpturii nr. 1—66 se arată că la nr. 37 locuia medicul M. Grozovici iar la nr. 39 profesorul N. Iorga (*op. cit.*, p. 122). Cit privește cizmarul Daniel proprietarul marelui istoric acesta locuia în calea Victoriei 78. Azi la nr. 37 în fosta str. Sculpturii în fundul curții sînt pe ambele părți cîte un corp de case vechi cu camerele dispuse vagon de la începutul secolului nostru. După descrierea savantului s-ar părea că cele din stînga ar fi fost locuința sa temporară.

⁹⁴ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 175, autorul mai adaugă că în acei ani în aceiași curte mai locuia și doctorul Grozovici, medic comunal; în privința mobilierului casei N. Iorga scrie „cîteva mobile culese la întîmplare, completau cuprinsul acestui simplu adăpost al profesorului plătit cu 300 lei pe lună”; în secolul trecut strada Sculpturii ținea de la str. Popa Tatu la Calea Griviței avînd numerele 1—57 și 2—44, se afla în mahalaua Manea Brutaru și sectorul 1 comunal; vezi *Ghidul orașului București*, 1913.

⁹⁵ B. Theodorescu, *Nicolae Iorga, 1871—1940*, București, 1976, p. 25 autorul precizează data mutării și anume la 26 oct. 1896 vezi și *Anuarul general al României*, 1901, p. 320.

⁹⁶ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, I, p. 195 la sfîrșitul secolului trecut strada Icoanei era cuprinsă între strada Vasile Lascăr și str. G. C. Cantacuzino, avînd numerele 1 123, 2—134, făcea parte din suburbia Icoanei, Popa Chitu și Dichiu, sect. comunal 2; numărul actual al casei trebuie să fie 66 deoarece casa cu nr. 64 este construită în 1903.

⁹⁷ *Idem*, 197.

⁹⁸ *Amintiri despre Iorga*, Iași 1980, p. 159, Dan Smîntinescu, *Cum l-am cunoscut pe profesorul Nicolae Iorga*; autorul folosește și unele amintiri ale profesorului Remus Caracaș.

murite pe deplin s-a produs divorțul lui N. Iorga de prima sa soție Maria Tasu⁹⁹. Drept urmare el s-a mutat din nou pe o stradă din vecinătatea Căii Griviței, împreună cu biblioteca sa, în aleia Alexe Marin¹⁰⁰ zisă și Chimistului. Aprecierile savantului privind noua sa locuință reflectă caracterul modest al acesteia „în mai omenescul mediu al unei alei desfăcută din Calea Griviței și care aparținând fiului inițiatorului român în chimie, Alexe Marin, purta științificul nume al acestuia. Acolo era același popas, iar nu o adevărată locuință”¹⁰¹. În privința mobilierului el reflectă condițiile modeste în care trăia savantul: în general mobilă de ocazie, piese dispartate, un fotoliu, câteva scaune desperechiate, un pat de fier, o masă de sufragerie, în rest numai cărți¹⁰². În alea Alexe Marin, a stat marele istoric câțiva ani până în 1905 când din nou s-a mutat într-o casă mai spațioasă din strada Buzești 46, casă parter și etaj cu mai multe odăi construită relativ de curând (1892) în apropiere de întretărirea acestei străzi cu strada Sevastopol¹⁰³.

Dar nici aici șederea savantului n-a fost de lungă durată ca și a bibliotecii sale deoarece în 1907 1908 a părăsit Bucureștii pentru a se stabili în orașulul Vălenii de Munte¹⁰⁴. Din lipsă de spațiu în noua sa reședință cea mai mare parte a cărților sale a rămas în București și depusă la sediul Ligii Culturale din strada Fintînii (azi grupul Batherlot) într-un imobil colț cu Calea Victoriei „când am plecat la țară (adică la Vălenii de Munte) scrie savantul în 1933 — cea mai mare parte din biblioteca mea, a fost depusă spre cercetare acolo”¹⁰⁵, adică în strada Fintînii în odăile frumoase din etajul al doilea al unei mari case din strada Fintînii colț cu Calea Victoriei”¹⁰⁶.

La început locuința savantului din Vălenii de Munte a fost mică avînd numai două camere pe care le împărțea cu soția, mama sa și cei patru copii ai săi¹⁰⁷. Ulterior însă acesta a achiziționat o altă clădire mai încăpătoare unde s-a mutat în primăvara anului 1908¹⁰⁸. Această nouă locuință construită de mult în sec. XVIII era inițial într-o stare fizică foarte

⁹⁹ B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*, București, 1968, p. 140 se afirmă că despărțirea s-ar fi prôdus din vina soției; la p. 142 se arată că soția n-ar fi fost vinovată; *Anuarul general al României* 1902, p. 169; N. Iorga, *Correspondență*, vol. 1, București, 1984, p. 160 scrisoare datată ianuarie 1901 la această adresă; același *Anuar general al României* 1903 p. 136 menține adresa lui N. Iorga în același loc, dar în 1904 la p. 136 se arată că era în str. Chimistului 6, care de fapt era același loc, vezi și *Anuarul general al României* 1906, p. 103.

¹⁰⁰ *Anuarul național al României* 1902 de Emile Melbert, București 1902 p. 169 vezi și N. Iorga, *Correspondența*, vol. I, București, 1984, p. 160 scrisoare din ianuarie 1901 datată la această adresă.

¹⁰¹ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 195 noua sa locuință, ocupa parterul unei case avînd două camere, un antreu dar și un mezanin; azi Aleia Iulia Hasdeu 4.

¹⁰² Idem, p. 195; B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*, București, 1968, p. 140—141; idem, *Nicolae Iorga, 1871—1940*, București, 1976, p. 32 autorul indică data cînd a încheiat contractul de închiriere la noua sa locuință, 6 oct. 1900.

¹⁰³ B. Theodorescu, *Nicolae Iorga, 1871—1940*, București, 1976, p. 41, 48; vezi și *Anuarul general al României* 1906, p. 152.

¹⁰⁴ B. Theodorescu, *Scrisori către N. Iorga*, vol. 2, București, 1973, p. 624 autorul afirmă că mutarea savantului la Vălenii de Munte a avut loc în 1907 ceea ce este puțin probabil, vezi idem, *Nicolae Iorga*, București, 1968, p. 210; dar vezi și amintirile marelui istoric care începe capitoul „Adăpostul din Vălenii de Munte” cu vara anului 1908, N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*..., p. 246. Savantul explica părăsirea Bucureștilor pentru a merge la Vălenii de Munte din două motive: chiria prea mare a locuinței sale și nevoia uneia din fetele sale pentru a schimba aerul, vezi N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 246 „chiria crescută pentru căsuța din strada Buzești... Imi ajunsesse cu mult peste mijloacele mele”, p. 248 „povara chiriei și lipsa de bani a ziarului mi-au dat ideea de a mă muta cu totul aici...”; p. 247 fiica mea cea mare avea grabnică nevoie de aer, de neconținut aer...” vezi și Dan Zamfirescu, *Nicolae Iorga etape către o monografie*, București, 1981, autorul afirmă că savantul a venit la Vălenii de Munte în vara anului 1908 și în 1910 s-a mutat într-una din cele mai vechi case din regiune reparată în etape (p. 69—70).

¹⁰⁵ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 296.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 249 „o, nu e ușor să te faci țeran la treizeci și șase de ani. Numai, grămădiți în două cămăruțe și cu bătrîna mea mamă, patru copii dormeau somnului virstei lor fericite”.

¹⁰⁸ B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*, București, 1976, p. 48 arată stabilirea definitivă a savantului la Vălenii de Munte la 18 aprilie 1908; tot în legătură cu casa de la Vălenii de Munte vezi și scrisoarea din 1907 a lui Ștefan Bogdan, cumnatul savantului, în care-i scrie

proastă. Savantul a recunoscut însă în ea și unele valori artistice pe care le-a restaurat, ba chiar a construit și o aripă nouă fără ca imobilul să sufere ceva în ansamblu ⁹⁹. Noua locuință cuprindea de data aceasta patru camere spațioase: odaia cea mare, odaia cea mică, odaia de dormit și biroul savantului, în care și-a făcut loc și o parte din biblioteca sa ¹¹⁰.

Până la primul război mondial biblioteca savantului s-a bucurat de grija personală a acestuia, la numărul mare de cărți achiziționate s-au mai adăugat cele primite de la diferiți specialiști: istorici, economiști, filozofi, istorici de artă, scriitori, poeți, prozatori și dramaturgi, care dăruindu-și operele lor, cinsteau prin aceasta înalta valoare și înținifică recunoscută în toată lumea din țară și de peste hotare ¹¹¹. Lingă ele se adunau an de an apoi lucrările personale ale savantului tipărite în special la tipografia sa din Vălenii de Munte dar și cele imprimare la diferite edituri din țară și din străinătate apărute în limba română și în limbi străine ¹¹².

„Ți-am găsit o minune de casă pentru prețul ce îl cere. A cerut 3 000 lei de unde desigur va mai lăsa. Casa e aproape de centru adică de mănăstire și după cum poți vedea din schița alăturată are trei odăi bune de locuit și o bucătărie, curte mare, grădiniță în față și grădină cu boltă de viță în fund... cu puțină reparație vreo 300 fr. se poate aduce în perfectă stare...” B. Theodorescu, *Scrisori către N. Iorga*, II, p. 329.

¹⁰⁹ N. Simache, *Casa Nicolae Iorga, Vălenii de Munte*, București, 1969, p. 5—7, vezi prezentarea dimensiunilor casei și descrierea ansamblului imobilului cu sublinierea elementelor artistice ale construcției, cerdacul cu stâlpi de lemn sculptați de tradiție brncovenească, etc.; în 1965 casa a devenit casă memorială.

¹¹⁰ Că la Vălenii de Munte a fost transferată o parte din biblioteca sa o mărturisește savantul și cu alt prilej când arată cum a fost scrisă acolo *Istoria bisericii românești* și în tipografia sa din Vălenii de Munte a tipărit această carte pentru a-și plăti casa” se tipărea în același timp când în odăiță de lingă culoarul în care-mi grămădisem cărțile indispensabile, celelalte fiind depuse pentru ani de zile la Liga Culturală” N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 249.

¹¹¹ Ar fi interesant de elaborat un catalog al cărților primite de N. Iorga cu dedicație care sînt cu sutele și chiar cu miiile.

¹¹² Elaborarea bibliografiei opereii lui Nicolae Iorga a fost inițiată încă din anul în care savantul împlinea vârsta de 40 de ani; vezi N. Tofan, *Despre scrierile lui N. Iorga*, în „Junimea literară”, 7—9/1911, p. 146—154. Doi ani mai târziu Șt. Meteș a publicat studiul *Bibliografia scrierilor lui N. Iorga (ce a scris N. Iorga), Viața și activitatea sa*, București, 1913, LXXVII + 155 p. Cînd marele istoric a împlinit 50 de ani au apărut alte lucrări de acest gen de ex. Șt. Meteș, *Activitatea istorică a lui N. Iorga*, București, 1921, XXXIII + 416 p. În același an a apărut un volum *Omagiul lui N. Iorga*, Craiova, 1921, în care Gh. Bogdan Duică a scris o dedicație (p. 5) care începea astfel „Ți oferim un volum modest însă dovedește că iubim știința și artelre spre care ne călăuzești neostenit... „Cînd N. Iorga a împlinit vârsta de 60 de ani a apărut volumul *Închinare lui N. Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, 1931, în care Șt. Meteș a publicat o nouă ediție a lucrării sale *Bibliografia operelor lui Nicolae Iorga, viața și activitatea sa* p. II—XXVIII + 1 55 și extras, Cluj, 1931, XXVIII + 55 p.

Doi ani mai târziu a apărut volumul *Melanges offert à M. Nicolas Iorga par ses amis de France et des pays de langue française*, Paris, 1933 în care V. Ianculescu, publica *Bibliographie des travaux de M. Nicolas Iorga*, p. XV LXXIX.

Una din cele mai cuprinzătoare lucrări cu caracter bibliografic privind opera lui Nicolae Iorga a fost și rămîne pînă acum cea elaborată de B. Theodorescu, intitulată *Bibliografia operelor lui N. Iorga*, București, 1931, 203 p. urmată în 1934 de o nouă ediție mult mai completă *Bibliografia istorică și literară a lui N. Iorga 1890—1934*, București, 1935 și *Bibliografia politică, socială și economică a lui N. Iorga, 1890—1934*, București, 1937. După moartea savantului bibliografia opereii sale a fost continuată de A. Sacerdoțeanu în studiul *Opera lui N. Iorga, 1934—1941* din „Revista arhivelor”, 4/1941, p. 410—437. Ulterior s-au mai elaborat și altele de ex. V. Cîndea, *L'Europe de sud-est dans l'oeuvre de Nicolas Iorga. Bibliographie provisoire* în vol. *N. Iorga l'homme et l'oeuvre, à l'occasion du centième anniversaire de sa naissance*, Bucarest, 1972, p. 210—249; Volumul se încheie cu o bibliografie sumară a operelor lui N. Iorga privind istoria generală și istoria culturală, p. 409—414, împărțită în șase capitole. În 1976 B. Theodorescu a continuat propria-i lucrare cu caracter bibliografic în vol. *Nicolae Iorga 1871—1940*, București, 1976, p. 125—520, iar în 1980 Bianca Valota Cavallotti, publica o *Bibliografie cronologică* a opereii bunicului ei după mamă în vol. *Nicolae Iorga*, Napoli, 1977 p. 254—309.; N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 347, vezi condițiile dramatice în care a călătorit savantul de la București la Iași timp de 24 de ore travestit în haine de călugăr, *op. cit.*, p. 347—348.